

PÓCSI KATALIN

„Keresztény-világi intések”*

Erkölcstani alapvetés Kollarics Joakim *Philotea és Keresztény-világi intések* című műve nyomán

A 18. századi magyar nyelvű erénytani irodalom egyik képviselője a remete szent Pál-rendi szerzetes Kollarics Joakim (1720–1778). A szerző életéről kevés adat áll a rendelkezésünkre,¹s eddig a szakirodalomban is csupán néhány soros utalás erejéig van róla említés,² annak ellenére, hogy Szinnyi József három nem elhanyagolható érdemű nyomtatott munkáját ismeri.³ Jelen dolgozatomban a két, erkölcstani gondolatokat tartalmazó művét tekintem át. Kollarics mindkét munkája fordítás, amelyek Faludi Ferenc műveinek rokonságába tartoznak, s mindkettőnél pontosan ismerjük az eredeti forrást is.

Amit Magyarországon Pázmány Péter esztergomi érsek, azt Svájcban és Franciaországban Szalézi Szent Ferenc⁴ neve fémjelez. Utóbbi művei közül a legnevezetesebb *A jámborság útja*, mely a *Filotea* cím alatt vált ismertté.⁵ A mű amellett, hogy a keresztény jámborság keresztmetszetét adja, összefoglalja az erényes élet szabályait is. Egyben bemutat egy arany középutat is, amelyen a keresztény lélek bejárhatja földi pályafutását, s hitében megerősödve eljuthat végső céljához, az Örök Hazá-

* A tanulmány az OTKA 84346 számú pályázatának támogatásával készült.

¹ HORÁNYI Elek, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, quam excitat A. Horányi*, I–III, Bécs–Pozsony, 1775–1777, II, 411; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., Hornyánszky Viktor Akad. Könyvkereskedése, 1899 (utánnomata Bp., Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, 1980–1981), VI, 755–756.

² ALSZEGHY Zsolt, *Faludi Nemes ember-ének magyar rokonai*, Irodalomtörténet, 1943/2, 71; BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi, 1995, 31.

³ KOLLARICS Szinnyi által említett munkái: *Philotea, az az ájtatos életre vezérő út, melyet szalézi szent Ferencz francia nyelven megírt nyomtatásban is kibocsátott; most pedig magyar nyelvre ford.*, Nagyszombat, 1764; *Keresztény világi intések. Melyeket magyarul megírt*, Pest, 1766; *Boldog eml[é]kezeti Cseppelény Györgynek első remete öz. Pál szerzet-béli t. atyának élete és halála, ki az igaz hitért Eger tájékán az eretnekektől megöletett 1674 eszt. piunkösd havának 14 napján, éppen Ur-napján. Az egyházi törvényes inquisitióban találtatott tanuk vallomásik szerint megíratott*, Pest, 1770. – Ezekon kívül egy kéziratban, nyomtatás alá rendelt műről is tudomása van Szinnyinek, amelynek a címe a következő: *De vicissitudinibus et vera translatione Dextrae S. Stephani regis Hungariae*.

⁴ FERENC, Szalézi Szent (Francois de Sales de Boisy) (1567, Thorens – 1622, Lyon), francia katolikus teológus, lelkesítő író és egyházszervező. 1602-től Genf püspöke. Ő alapította 1610-ben a selesita apáca rendet. Szelidségéről és a szegényekkel való bánásmódjáról egyaránt híres volt. VII. Sándor pápa a szentek közé iktatta. *Philotea* című munkája révén a katolikus morálteológiai és spirituális irodalomnak is az egyik klasszikusává vált, s e műve még a protestánsoknál is közkedvelt volt. (Révai Nagy Lexikona, Bp., Révai, VII, 1913, 415.) – Fő művei: *Opera omnia* 1–27, Annecy, 1892–1932. Magyarul: *Filotea vagyis a jámborság útja*, Bp., Szent István Társulat, 1924; *Válogatott levelek*, Bp., Szent István Társulat, 1924.

⁵ A görög eredetű szó jelentése, Istent szerető nő.

hoz. Elmélkedése során bebizonyítja, hogy a jámborság és az erények gyakorlása bármely világi életpályán lehetséges és az egyedül üdvözítő út. A szerző megállapítja a feltételeket, amelyekkel a világi szórakozások kivitelezhetők, de ugyanakkor korlátokat is szab, melyek között az erényes életet követő embernek élnie kell (például viselkedés, ruházat, beszéd tekintetében). Megjegyezhető még, hogy a művet megjelenése után a világ számos nyelvére lefordították, s népszerűsége azóta is töretlen.

A Sopron megyei Peresztegen született és jogi tanulmányokat is folytató pálos szerzetes, Kollarics Joakim ugyancsak érdemesnek tartotta, hogy magyar nyelvre átültesse a *Filoteát*, amelyet *Philothea, az-az ajtatos életre vezérő út, melyet Szalei Szent Ferentz Genevai Hertzeg, és püspök, Frantzia nyelven meg-írt, nyomtatásban-is ki-botsátott; Most pedig Magyar nyelvre fordított T. P. Kollarics Joakim, Első Remete Szent Pál rendén lévő Szerzetes. Nagy-Szombatban, MDCCLXIV* címmel ellátva adott olvasmányul a hazai közönség kezébe. Művét Barkóczy Ferencnek, „Pálóc vára Örökös Urának, a’ Szentséges Római Birodalom’ Hertzegének, esztergomi érsek, Magyarország primássának” ajánlotta.

A fordítás szerkezetileg a következő részekre tagolódik:

- Ajánló levél – Kegyelmes Hertzeg!

- *Facultas Ordinis Cum Liber, Philothea s. Francisci Salesii*, intitulus, de Latino translatus sit in Idioma Hungaricum per unum Ordinis Nostri Sacerdotem; ut is ad plurium fidelium spirituale salutum Typis vulgetur, facultatem concendo; si iis ad quos ultro pertinet; ita videbitur. Dedi in Monasterio Nostro Mariae Thallensi, die 12. Julii Anno Domini 1763. Fr. Gerardus Thomassich Ord. S. Pauli I. Erenitae Prior Generalis;

- Sándor VII. Szentséges Római Pápa levele, melyet írt-va la kedves unokájának Bischo Antal apát úrnak, mostan osímiái püspöknek ezen könyvetske ditséretére;

- A’ szent autornak elől-járó beszéde – Ájtatos Olvasóm!

- Philothea

- Mutató tábla

Az már a kötet kézbevétele után nyilvánvaló, hogy a fordító megtartotta az eredeti mű öt fő részre, s azon belül a cikkelyekre való felosztását. A főszöveget megelőző előlapok, ajánlások vázlatos áttekintése azért is érdekes lehet, mert Kollarics személyes indítékait, s kapcsolatrendszerét segít pontosítani. Így figyelemre méltó mindjárt az I. pontban említett ajánló levél, amely a *Kegyelmes Hertzeg* megszólítása után a babiloni nyelvzavarra történő utalással veszi kezdetét, s egyben a magyar nyelvre fordítást is megindokolja azzal, hogy mivel a franciát és a latin nyelvet kevesen értik itthon: „azért Magyar Nemzetünknek lelki-képen kedveskedni kívánván, a’ meg-nevezett Szalei Szent Ferentznek ájtatos életre vezérő útát, vagy-is könyvecskéjét írásban meg-magyaráztam.” A pártfogó érdemeinek méltatása során külön kiemeli azok közül az 1754-ben, Egerben létesített teológiai iskolát, illetve azt, hogy Barkóczy még négy tanítót is rendelt az ifjak oktatására. De gondja van a könyvnyomtatásra is: „Említem az Egri Bötü-Satót, vagy-is könyv-nyomtatót, melyet ugyan-is, a’ mint előb’ említém, a’ már bé-vett Magyar-Hazánk szokása-szerént Magyar nyelvnek-is ki-rajzolására Deák bötüvel Eger várossába bé-szerzetted, s’ fel-állítottad, Magyar Hazánk-nak-is Deák, és Magyar könyvek ki-nyomtatásával

hasznosoltattad, tovább'-is hasznosoltatni kívántad; úgy, hogy már akkoron-is látszottál szándékozni az én tsekély írásomat-is ki-nyomtattatni.”⁶

A C2 lapon olvasható *Facultas Ordinis Cum Liber...* kezdetű latin nyelvű bejegyzésből tudomást szerzünk a fordítás elkészültének idejéről, s körülményeiről.

Kollarics lefordítja a Bisco Antal⁷ apátnak szóló levelet is (az eredeti szöveg kelt: „Koloniában, 1642. Szent György havának első napján”), melynek az írója kiemeli, hogy VII. Sándor egyenesen felszólítja unokáját Szalézi Szent Ferenc írásainak olvasására, reguláinak követésére, mert „az közönséges, nemes, mértékletes életre nevel.” Az *Ajtatos Olvasóm*hoz intézett *Elöl-járó beszéd* (az eredeti kelt: „Nissza, 1608. Mária Magdolna napján”) pedig a mű keletkezésének célját értelmezi a következőképpen: „Az én tzielom, és szándékom pedig az, hogy azokat-is tanítsam, s' oktassam, kik a városokban, hadi szolgálatokban, udvarokban, törvényes tiszt-béli hivatalokban, magok jószágokban, házas társaságban, özvegyességben, és szüzességben élnek [...]”⁸ Innen tudjuk meg azt is, hogy Fererius János, Jézus Társasági Atya, miután elolvasta az írást, azt mondotta, hogy „sokakon sokat segíthetne”. A 469 oldalnyi elmélkedésgyűjtemény után található *Mutató tábla* megfelelően segíti a kötet tanulmányozását.

Bár azt majd egy esetleges további kutatásnak kell eldöntenie, hogy közvetlenül melyik latin forrásból dolgozott a fordító, azt már most is elmondhatjuk – a rendelkezésre álló kiadások alapján –, hogy Kollarics, miután megtartotta az eredeti felosztást, minden fő részt, illetve cikkelyt lefordított. Ugyanakkor nem érdektelen vázlatosan áttekinteni azt sem, hogy mely tanításokkal kívánt hasznára lenni a szerző magyar olvasóinak. Míg az első rész intelmeket és gyakorlatokat tartalmaz ahhoz, hogy a lélek a jámborságot ne csak kívánja, de gyakorolja is,⁹ addig a második részben már annak a módjára oktat, hogy a lélek az imádság és a szentségek által Istenéhez emelkedjék. Itt szól többek között az ima szükségességéről, a jó elmélkedés módszeréről, a szentek segítségül hívásáról és tiszteletéről, illetve a szentgyónás és szentáldozás módjáról is. A harmadik rész a kötet fő gyakorlati útmutatója, melyben az erények gyakorlásának lehetőségeiről találunk összefoglalást. Ebben a részben foglalkozik például a *béketűrés*, az *alázatosság*, az *engedelmesség*, illetve a *tisztaság* erényével is. Elmélkedik a barátságról, s annak nemeiről. Külön tárgyalja az érzéki barátságról való tudnivalókat. De kifejti nézeteit még a tisztességes beszédről, a megengedett multságokról, a tiltott játékokról, az okos és igazságos gondolkodásról, a vágyódásokról, s a különböző élethelyzetekben (házasság, özvegyesség, szüzesség) való helyes viselkedésmódról is. Gyakorlatias életfelfogását támasztja alá, hogy a következő részben oktatásának vezérfonalát a mindennapi életben előforduló kísértések megfelelő kezelésének módjára fűzi fel. Az ötödik, befejező részben ismét visszafordul a lelki jámborsághoz (amelyről elmondja, hogy évenként kell megújítani és megerősíteni) és Isten kegyességéről elmélkedik. A

⁶ KOLLARICS Joakim, *Philothea*, i. m., b 3.

⁷ I. m., c 2.

⁸ I. m., XXVII.

⁹ I. m., I/1. *Az igaz ájtatosságról* I/2. *Az ájtatosságnak tulajdonságáról, s' méltóságáról*.

téma aktualitását és népszerűségét mutatja az is, hogy a *Filoteát* többen is lefordították a 18–19. században.¹⁰

A másik erkölcsstani oktatásokat tartalmazó kötet a *Keresztény-világi intések, Mellyeket Magyarul meg-irt p. Kollarics Joakim Első Remete Szent Pál Szerzetese: Pesten, 1766. esztendőben. Nyomtatattot Eitzenberger Jósef által 1766.* címet viseli. Forrását ismerjük a *Facultas Ordinis Ut Liber sub titulo...* kezdetű mellékletből.¹¹ A kötet szerkezetileg az alábbiak szerint tagolódik:

– Assertiones Prooemiales Philosophiae tum Universae, tum rationalis ad mentem angelici. Amplissimis honoribus admodum reverendi patris Pauli Eszterházy Sac. Ordinis Sancti Pauli primi Eremitae per Almam Provinciam Hungaricam secundo Prioris Provincialis, SS Theologiae Doctoris, Praelati Meritissimi, Cultu pio, ac perenni dicatae. Et publice defensae in conventu B. M. V. De Pesth, Anno, 1767. Mense die Per Emericum Kreskay, Praefati Ordinis Professum, Philosophiae in primum annum Auditorem, Praeside R. P. Martino Billisics, Ejusdem Ordinis Philosophiae Professore actuali ordinario¹²

– Kegyes Olvasóm

– Elöl-járó beszéd

– *Facultas Ordinis Ut Liber sub titulo...*

– Ditséret Istennek, Botsánat Vétkemnek, Ez vala munkám tzéllya ... kezdetű hitvallás

– E' könyv-nyomtatónak, S' a' magyar Irónak Hibait Te jobbitsd meg.

Fordítása műfaját Kollarics a *Kegyes Olvasóm*hoz intézett sorokban szándékos kompilációnak, „össze-foltoztatott remek”-nek minősítette. Ugyanitt mentegetőzést még tovább fokozza: „Ha valamit többször-is mondtam, ne nevezd azt azért abajdotznak.”¹³ Munkája olvasásának mikéntjére is eligazítást nyújt a következőképpen: „Hogy pedig a' méz epédet fel-ne-gyujtsa Kegyes Olvasom, kitsinyenként, és

¹⁰ *Philothea*-kiadások például a 18–19. században: JAKABFALVY Román, *Salesius szent Ferenc Philotheája*, Eger, 1731; GERGELI György, GERGELI Imre, *Philothea*, h. n., 1761; SZENCZY Imre, *Szulejzi Szent Ferenc, Philothea, vagy útmutatás az istenes életre*, Szombathely, 1858; HAUGG Leó, *Philothea (Szenczy Imre nyomán)*, Szatmár, 1879.

¹¹ Itt található meg a fordítás eredetijére az utalás a következőképpen: „*Facultas Ordinis Ut Liber sub titulo: Monita Christiano-Politica, per R. P. Joachimum Kollarics Ordinis nostri Sancti Pauli primi Eremitae Provinciae Hungaricae Definitorem e Latino translatus in Idioma Hungaricum typis Mandetur, quantum in me est, facultatem impertior. Dedi Mariae-Thool Die II. May. 1766. Fr. Gerardus Thomassich Ejusdem Ordinis Prior Generalis.*” – Kollarics munkája fellelhető Somogyi János, esztergomi köznemes könyvtárában is. Lásd róla: SZELESTEI N. László, *Egy esztergomi köznemes, Somogyi János (+1782) könyvtára*, MKSz, 2003/1, 105–116. (Az eredeti mű szerzője, Andreas Maximilianus FREDRO.)

¹² Eszterházy Pál Antal (1711–1762), a második Eszterházy herceggel azonos, aki Sopron vármegye örökös főispánja, tábornagy, az Aranygyapjas Rend kitüntetettje volt. Több, egyéb megbízatása mellett három évig a Habsburg Birodalom követe volt Nápolyban. Kitűnő hegedűs hírében állt, s Joseph Haydn első munkaadójaként is ismeretes. – Kreskay (Imre) Tamás (1748, Székesfehérvár – 1811 körül, Pápa): aki Pozsonyban a pálosok közé lépett, s az Imre nevet ott vette fel. Pálosrendi, később világi pap. Kitűnő francia, latin és német nyelvtudással bírt, s igen sokat utazott is. A Baranya megyei Mecseken – ahol egy ideig jószágkormányzóként működött – megismerkedett Virág Benedekkel. 1777 körül Pestre jött, ahol a rend könyvtárosa lett, s aktívan bekapcsolódott a korabeli irodalmi életbe.

¹³ Abajdóznak, azaz abajdócnak: kétszeres, keverék, kelekótya jelentése ismeretes.

tsak Tzikkelenként kószolgasd inkább, mint egyszerre fel-fallyad. Elég böltsnek kevés szó.” A kötet *Elöl-járó beszédének* tartalmára már történt utalás a szakirodalomban.¹⁴ Itt ugyanis a fordító a *Szigeti veszedelem* mennyei jelenetének átírásához fűzi hozzá az 1763. évi komáromi nagy földrengés bemutatását, ami egyben nosztalgikus visszaemlékezést is tartalmaz a régi időkre vonatkozólag:

Magyarnak virtusa volt erős
vitézség,
Summáson ki mondom, a’
szép egyesség,
Tisztaság, hideg vér, Nagyság,
nem pipesség.¹⁵

Ugyanitt találjuk meg a mű keletkezésének a miértjét is, mert az Úr és Angyala között rögtönzött párbeszéd után a magyarság megromlásáról értekezik a szerző, ami miatt

Azért vegyétek ti e’ bölts
tzikkelyeket,
Keresztény-Világi, és szép
intéseket,
Mellyekben meg-vagyon,
tartani kell miket,
Miket kell-meg-vetni, követni-kell kiket.

Mindezek után következnek a cikkelyekre bontott, bibliai és mitológiai példákkal bőségesen megfűszerezett bölcs mondások. Az egyértelműen gyakorlati célokra készült mű végén sajnálatosan nincsen mutató, ami kissé nehézkessé teszi annak használatát. Áttekintve, hogy milyen bölcs tanácsokat kívánt nyújtani olvasójának a szerző, az okos regulák széles tárházára bukkanhatunk. Mindjárt az I/1. cikkelyben a „jó-tehetség”-ről, a „jó-tételre való hajlandóság”-ról találunk elmélkedést: „A’ jó-tehetség mi egyéb, hanem boldogság: a’ jó-tétel tökéletesség, és Fejedelmi jóság: a jó-tételre-való hajlandóság pedig Isteni ajándék.” A fejedelmi, mintegy alaptulajdonság mellett a politikus számára kívánatos tulajdonságot így látja: „Minden politikus száz szemü Argus légyen, söt keze, lába, és mindene szem legyen, hogy előbb jól meg-láthassa, mint indéthassa folytatando dólgaít.”¹⁶ Az elvárt erények között szól az ékesszólásról (Cicero a minta) az érett észről (Jupiter), az érett okosságról (Cato), a szépségről (Paris), a szerencséről (Nagy Sándor) nyomán, de hozzáfűzi, hogy mindezeket szerényen kell birtokolni, mert „ha tselekedetidben kevéldedel, semmid sintsen.”¹⁷ A fejedelmi hatalom mértéke az okosság és a becsület legyen. A község kárát az idegen szokások majmolásában, az új módi követésében látja ő is – Bod Péterhez hasonlóan –: „Illendő szabad módokkal az országnak végeit tágítani, erejét nagyobbítani, és javait vitéz mérészséggel gyarapítani: mind azon által a’ tárház gazdagéttó laistromban meg legyen tiltva, hogy ama’ tara-faras, tari-puppos, függös,

¹⁴ EPhK XXXV. 508.

¹⁵ KOLLARICS Joakim, *Philotea*, i. m., A/4.

¹⁶ I. m., 19.

¹⁷ I. m., 25.

fillengős idegen öltözetekben ne legyen szabad pipereskedni; mert ezen buja mértéktelenségből származik a' Fejedelemnek tiszteletlensége, a' községnek pedig mértéktelen kára.”¹⁸ A fejedelem személyes példaadásán túl azonban fontosnak véli, hogy a körülötte élő grófok is helyes mintát nyújtsanak például társalkodásuk módjával. S addig, míg a III. cikkelyben a fejedelem számára kívánatos erényekről értekezik, az azt követően inkább általánosabb témájú elmélkedések kapnak helyet (például a bánat eredetét abból eredezteti, hogy olyan dolog után vágyakozunk, amit nem birtokolhatunk).¹⁹ A külsőségek, a felszínes külcsín megvetése kapcsán a korban kedvelt allegorikus állatpéldázat eszközével is él ekképpen: „Öltöztess ámbár akár oroszlány, akár róka bőrben a' báránt, tsak együgyü báránka ő; a' majom tsak majom lészen, ha Párisi-hatzokában öltözteted-is, vagy arany gallért kötsz is a' nyakára.”²⁰ Végeredményben elmondható, hogy a szóban forgó időszakban közkedvelt, elvárt és kívánatosnak tartott erények, tulajdonságok kibontását és elemzését olvashatta a művet tanulmányozó. A bibliai és mitológiai példákon túl az allegorikus állatpéldázatok, a toposzok és szimbólumok sora is fellelhető a műben (például Fortuna képszerű leírása).²¹ A korban általános és bevett módon értelmezi a szerelem s a barátság fogalmát is. Előbbi esztelenség, az utóbbiból pedig az igazi igen ritka, s ami elmúlik, az csak ismeretségnek nevezhető.²² De óvatosan kell kezelni a jóakarókat is („Olyanok a' jó akarók, mint a' dinnyék, sokat kell meg-kóstolni, és próbálni, míg egy jónak mondathatik [...]”),²³ s az illetéktelenektől távol kell tartani az információkat.²⁴ Figyelmét filozofikusabb irányokba is kiterjeszti például a XII. cikkelyben, ahol úgy vélekedik, hogy „Mélyebb tudománnya vagyon a' Kereszténységnek, mint a' Philosophiának.”²⁵ A művet záró elmélkedések a halállal, múlandósággal foglalkoznak.

Befejezésül, a művek értékelése kapcsán elmondhatjuk, hogy nem a mai értelemben vett irodalmi alkotásról beszélhetünk róluk, hanem inkább a régiségükben kell meglátnunk irodalmiságuk értékét. Általában vett céljuk az erkölcsös, Istennek és a „községnek” tetsző életmód megismertetése és gyakoroltatása a végső cél, az üdvözülés érdekében. Ezenkívül hangsúlyozott még a magyar nyelv használatának igénye, ami egyrészt praktikus célokat szolgált, másrészt bekapcsolódott a 18. század második felében érzékelhető laicizálódási folyamatba. Tanító és egyben szórakoztató olvasmányok ezek magyar nyelven civil olvasóknak. Igen, itt már az olvasásra nevelés szándékának a tényét is fellelhetjük, amelynek a nyomai ugyancsak kimutathatók a jelzett időszakban.²⁶ Mindezeknek a céloknak Kollarics Joakim mindkét műve jól megfelelt.

¹⁸ I. m., 51.

¹⁹ I. m., 59.

²⁰ I. m., 61–62.

²¹ I. m., 83–84.

²² I. m., 145.

²³ I. m., 148.

²⁴ I. m., 163–164.

²⁵ I. m., 179.

²⁶ Az olvasásra nevelés szándékára irányuló törekvésre lásd BERTALANFFI Pál, *Világnak két-rend-béli rövid ismerete*, Nagyszombat, 1757; LÁZÁR János, *Florinda*, Szeben, 1766.